

“Бекитемин”
К.Тыныстанов атындагы БМУнун
илимий иштер боюнча проректору,
т.и.д., К.Ж.Зиялиев

Шерова Атыргүл Каарбаевнанын 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган “Манас” эпосунун фоностатистикасы” аттуу диссертациясына жетектөөчү мекеме катары К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин кыргыз тили кафедрасынын

корутунду пикири

Диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугу. Учурда дүйнөлүк лингвистикадагы тилдик кубулуштарды заманбап өңүттөн изилдөө багыттары өркүндөп өсүүдө. Жаңыча ыргак менен изилдене баштаган лингвистиканын мындай аспектилеринде статистикалык ыкмалардын зарылдыгы да өзгөчө орунда турат. Тектеш түрк тилдеринин фоностатистикасын изилдөө ыкмаларын иштеп чыгуу максатында тилдик системанын бирдиги сөздүктөгү сөз, ал эми система жараткан тексттин бирдиги сөз формасы деген жобого таянуу менен, жалпы көлөмү 598956 сөз колдонуштагы “Манас” эпосунун Сагымбай менен Саякбайдын варианттары боюнча жана көлөмү 750904 колдонуштагы Жусуп Мамайдын варианты тандалып, сөз формаларынын жыштык сөздүктөрү түзүлгөн. Тексттин фоностатистикасы 4281369 тыбыштык корпустун негизинде, сөздүктүн фоностатистикасы 115000 тыбыштык корпустун негизинде жүргүзүлгөн. Тагыраак айтканда, тексттеги жана сөздүктөгү тыбыштардын жалпы статистикасы, андан соң үндүү жана үнсүз тыбыштардын сөз башында, сөз ортосунда жана сөз соңунда колдонулуу жыштыгы менен үлүшү ажыратуу белгилердин деңгээлинде фоностатистикалык талдоодон өткөрүлгөн. Ошондой болсо да, жалпы эле түркологияда, анын ичинде кыргыз тил илиминде ушул кезге чейин тыбыштардын функционалдык күчүн аныктоо жана артикулятордук базасын тастыктоо маселелеринин каралышы – илимий изилдөөнүн объектиси боло элек. Мына ушул өңүттөн алганда, диссертациянын темасы, объектиси кыргыз тил илими үчүн зарыл илимий маселелерди камтыйт. Андыктан диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугу күмөн саноону жаратпайт. “Манас” эпосунун

фоностатистикасын алгачкылардан болуп кеңири түрдө иликтөө жүргүзүү – А.К.Шерова тарабынан колго алынышы кубаттоого аларлык көрүнүш. Ошондуктан А.К.Шерованын диссертациялык изилдөөсү үчүн тандап алган темасынын актуалдуулугу шексиз.

Диссертациялык изилдөөнүн негизинде төмөнкүдөй жыйынтыктар алынган:

1. Тилде түпкүрдө катылган, кепте байкап багылбаган, демейки ыкмалар аркылуу тикелей талдап териштирилбеген эбегейсиз көп фактылардын арасында купуя сакталган элементтер менен кубулуштар арбын. Мындай зор көлөмдөгү тилдик фактыларды иликтөөдө статистикалык ыкмалардын зарылдыгы талашсыз;

2. Сөздүктөгү бирдиктер даяр түрдө сакталган тил системасынын бирдигине жатса, тексттеги бирдиктер тилдик бирдиктердин кептеги колдонулушуна жатат. “Манас” эпосунун тексти менен сөздүгүндөгү тыбыштардын колдонулушуна жүргүзүлгөн фоностатистикалык илик дал ушул тил жана кеп биримдигин фонологиялык деңгээлде объективдүү негизде изилдөөгө багытталган;

3. Фоностатистикалык илик фонологияга таянат да, муундун өзөгүн түзүп, айтымга кызмат кылган үндүүлөр системасын өзүнчө кароону талап кылса, тил түзүмүндө сөз жана сөз мүчөсүнүн мааниси жүктөлүп, семиотикага кызмат кылган үнсүздөр системасын өзүнчө кароо талап кылынат;

4. “Манас” эпосунун тексти менен сөздүгүндөгү тыбыштардын сөз башында, сөз ортосунда жана сөз аягында колдонулушуна жүргүзүлгөн дистрибутивдик-статистикалык илик кыргыз тил илими үчүн да, түркология менен алтаистика үчүн да баалуу маалыматтарды берет. Ошол эле учурда мындай маалыматтар тыбыштардын функционалдык күчүн аныктоого жана алардын артикулятордук базасын тактап тастыктоого өбөлгө түзөт.

Диссертациялык изилдөөлөрдүн натыйжасында алынган илимий жана практикалык жыйынтыктары ЖАКтын “Илимий даражаларды ыйгаруу эрежелерине” толук түрдө туура келет.

Изилдөө процессинде алынган илимий жаңылыктар тиешелүү деңгээлде негизделген жана жеткиликтүү. Диссертант А.К.Шерованын изилдөөсүндө “Манас” эпосунун Жусуп Мамайдын вариантынын тексти жана Сагымбай менен Саякбайдын вариантынын сөздүгүнүн негизинде тыбыштардын түрдүү жыштык сөздүктөрүнүн жасалышы, тыбыштардын

жалпы фоностатистикасынын аныкталышы, үндүүлөрдүн жана үнсүздөрдүн сөз башында, сөз ортосунда жана сөз аягында келүүсү фоностатистикалык жактан терең талдоого алынган. Изилдөө ишинде илимий стиль толук сакталган, тили жеткиликтүү, түшүнүктүү жана орундуу берилген. Ашыкча терминдер менен диссертациянын текстин оордоткон эмес. Изилдөөнүн жүрүшү композициялык жактан изилдөөнүн негизги логикасына баш ийдирилген.

Диссертациялык изилдөө процессинде келип чыккан жоболор, жыйынтыктар жана корутундулар жетиштүү деңгээлде илимий жаңылыктарды өз ичине камтыйт. Илимий өз алдынчалуулуктун деңгээли, жаңычылдык жана жоопкерчилик диссертациянын бардык бөлүмдөрүндө сакталган.

Изденүүчү тарабынан алынган **жыйынтыктар ички логикалык жана мазмундук бүтүндүгү** менен мүнөздөлөт. Анализдер бири экинчисин табигый түрдө улантуу менен, иштин мазмунун, идеялык бүтүндүгүн белгилеп турат. Автор тарабынан жасалган илимий тыянактар диссертациялык иштин материалдарына дал келет.

Диссертациялык иш теманын актуалдуулугу, изилдөөнүн илимий жаңылыгы, практикалык мааниси, коргоого коюлган негизги жоболор, изилдөөдө колдонулган методдор жана иштин апробациясы тууралуу маалыматтар берилген стандарттуу киришүүдөн, негизги үч баптан, корутунду жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат.

I бап “Изилдөөнүн тарыхы жана теориялык өбөлгөлөрү” деп аталып, мында тилдеги тыбыштардын түркологияда жана кыргыз тилинде изилдениш тарыхына сереп салынып, “Манас” эпосунун Жусуп Мамайдын вариантынын тексти жана Сагымбай менен Саякбайдын варианттарындагы сөздүктүн негизинде фоностатистикалык жалпы материалдар мүнөздөлгөн.

II бап “Манас” эпосундагы үндүүлөрдүн фоностатистикасы” деп аталып, анда “Манас” эпосунун тексти менен сөздүгүндөгү үндүүлөрдүн сөздүн бардык өңүтүндө, сөз башында, сөз ортосунда жана сөз соңунда колдонушу фоностатистикалык жактан тастыкталган. Изилдөөдө илимий-теориялык адабияттарды талдоо, тилдик фактыларды сыпаттоо, тыбыштарды ажыратуу белгилери боюнча классификациялоо, колдонуу жыштыгы, үлүшү жана функционалдык күчү боюнча фоностатистикалык анализ жасоо сыяктуу комплекстүү ыкмаларды жетишерлик факты-материалдардын негизинде бере алган.

III бап “Манас” эпосундагы үнсүздөрдүн фоностатистикасы” деп аталып, мында “Манас” эпосунун тексти менен сөздүгүндө колдонулган үнсүздөрдүн сөздүн бардык өңүтүнүн, сөз башынын, сөз ортосунун, сөз соңунун фоностатистикасы иликтенет.

Диссертациянын **корутундусунда** изилдөөнүн негизги жыйынтыктары илимий негизде чыгарылган.

Изденүүчү тарабынан чыгарылган изилдөөнүн жыйынтыктары илимий теориялык мааниге гана ээ болбостон, практикалык жактан колдонулуу мүмкүнчүлүгү да кеңири. Илимий иште каралып жаткан маселелер түркологиянын теориялык базасын кеңейтет. Анын натыйжалары, биринчиден, кыргыз фонетикасын статистикалык жана функционалдык жактан тереңдеп териштирүүгө салым кошсо, экинчиден, түрк тилдеринин тектештирме фоностатистикасын ушул өңүттөн иликтөөгө өбөлгө түзөт.

Диссертациянын колдонмо мүнөздөгү натыйжалары ЖОЖдордун филология, түркология жана лингвистика багытында билим алып жаткан студенттер, магистранттар жана аспиранттар үчүн адистик курстарды окууда, семинардык сабактарды өткөрүүдө жана бул багытта окуу китептерин, колдонмо куралдарды түзүүдө лингвистикалык база катары кызмат кылары шексиз.

Изилдөөнүн негизги жоболору, тыянактары жана жыйынтыктары 16 илимий макалада (анын ичинен 13 макала РИНЦ системасында индекстелүүчү басылмаларда) кеңири чагылдырылып, баяндамалар жасалган.

Автореферат диссертациянын мазмунуна дал келет. Анда изилдөөнүн негизги жыйынтыктары кыска жана сыйымдуу формада берилген. Диссертациянын авторефератында диссертацияда берилбеген ашыкча маалыматтар жок. Жалпысынан алганда, Шерова Атыргүл Каарбаевнанын диссертациялык изилдөөсү диссертант тарабынан жекече аткарылган, түркологиядагы, анын ичинде кыргыз тил илиминдеги жаңыча илимий мамиле, көз караш катары мүнөздөлөт. Иш илимий стилдин талаптарына ылайык системалуу жана сабаттуу жазылган.

Жогоруда айтылгандар менен катар, иштеги айрым жагдайларды сын-сунуш, же сунуш-кеңеш иретинде көрсөтө кетүүгө негиздер бар:

1. I баптын 1.2. параграфында кыргыз тилиндеги тыбыштардын изилдениш маселеси каралган. Теманын максат-милдеттерине, талап-принциптерине карата бул туура. Бирок параграфтын башынан аягына чейин, тагыраак

айтканда, 14-беттен 32-бетке чейин өңчөй эле шилтемелер менен чектелип калган. Ал окумуштуулардын ой-пикирлерине карата изденүүчү илимий-теориялык жеке көз караштарын да билдире кетсе дурус болмок;

2. Эмгектери методологиялык-теориялык негиз катары колдонулган изилдөөчүлөрдүн катарында түрк изилдөөчүлөрүнөн да атай кетүү талапка ылайык болмок. Ошондой эле жалпы (дүйнөлүк) тил илиминдеги бул маселеге тиешеси бар эмгектерге кайрыла кетүү менен, жеке көз карашын билдирсе, иштин теориялык деңгээлин мындан да жогорулатмак;

3. Диссертациялык иште изденүүчү тыбыштардын бөлүнүшү, жасалышы, пайыздык үлүшү, колдонулуш жыштыгы ж.б. белгилери боюнча: "...туура келет экен (64, 91, 96, 97, 98, 108), ...болот экен (72, 80, 96, 107, 108, 112), ...айтылат экен (66, 69, 74, 78, 87), ... түзөт экен (68, 72, 108)" сыяктуу жыйынтыктарды чыгарат да, эмне үчүн ошондой болор себептерин ачкан эмес;

4. Проблемалары бирдей мүнөздөгү тектеш изилдөөлөр экендигине карабастан, диссертациялык иште Н.Ж.Мазекованын "Манас" эпосунда колдонулган сөз формаларына лингвостатистикалык илик (зат атооч)" (2000), Б.Д.Шаршембаевдин "Манас" эпосунун жаңы типтеги сөздүктөрүн түзүү жана чечмелөө технологиясы" (2004) деген изилдөөлөрү каралбаган жана адабияттардын тизмесинде да берилбеген;

5. Диссертациялык эмгекте орфографиялык, пунктуациялык мүнөздөгү каталар арбын учурайт жана айрым сөздөр көпчүлүк учурларда биригип жазылган. Караңыз: *жождор* (15), *болорубелгиленет* (20), *ылайыктоскоолду* (22), *өйдөгүдөй директор* (25), *базасыбөлүмүндө* (28), *өйдөкү жоболор*(28), *дана көрүнүп* (38), *ээсозулмасы* (51), *еесозулмасы* (50), *үндүүлөрболот экен* (51), *сөздүккурамына*, *сөздүүюштуруу*(52), *үндүүлөрдүичинен* (54), *үндүүлөрдүажыратуу* (59), *текстижана* (83), *фоностатистикалык* (66, 70), *үнсүзүболот экен* (92) ж.б.

Бирок көрсөтүлгөн жагдайлар изилдөөнүн жалпы концепциясына олуттуу өзгөртүү киргизип, илимий-теориялык маанисин төмөндөтө албайт.

**Жогоруда айтылгандардын негизинде К.Тыныстанов атындагы
Ысык-Көл мамлекеттик университетинин кыргыз тили
кафедрасынын отурумун чечим кылат:**

1. Шерова Атыргүл Каарбаевнанын 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын

изденип алуу үчүн жазган “Манас” эпосунун фоностатистикасы” аттуу диссертациялык изилдөөсү диссертант тарабынан жекече аткарылган. КР ЖАКтын кандидаттык диссертацияларына коюлуучу талаптарына толук жооп берген иш деп эсептелсин жана ачык коргоого сунуш кылынсын.

2. Шерова Атыргүл Каарбаевна 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алууга татыктуу деп табылсын (макул-10, каршы-жок, калыс-жок).

Диссертация К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин кыргыз тили кафедрасынын 2019-жылдын 9-декабрындагы отурумунда талкууланып жактырылган. Диссертациялык ишти талкуулоого филология илимдеринин доктору, профессор А.Иманов, филология илимдеринин доктору, профессор Ү.Асаналиев, филология илимдеринин доктору, профессор Ж.Осмонова, филология илимдеринин доктору, профессор А.Дунканаев, филология илимдеринин доктору, профессор А.Абдыкеримова, филология илимдеринин кандидаты, доцент А.Койлубаева, филология илимдеринин кандидаты Д.Исмаилова, филология илимдеринин кандидаты Т.Асирдинова, филология илимдеринин кандидаты А.Анапияева жана окутуучу Ж.Түмөнбаева катышты.

Корутунду пикир филология илимдеринин доктору, профессор А.Э.Абдыкеримова жана филология илимдеринин кандидаты, доцент А.К.Койлубаева тарабынан түзүлгөн.

Отурумдун төрайымы,

ф.и.к., доцент:

Катчысы:

Койлубаева А.К.

Түмөнбаева Ж.

*Диссертациялык иштин
2019-жылдын 10-декабрында
кеңештүүсү. А.К.Койлубаева*